

1922 – Τα αναπάντητα ερωτήματα της καταστροφής: Πώς κρίνετε σήμερα τη δίκη και την εκτέλεση των Έξι;

Η απόφαση της 15ης Νοεμβρίου 1922 του Εκτάκτου Στρατοδικείου αποτελεί σημείο τριβής και έντονων συζητήσεων εδώ και έναν αιώνα. Αποδόθηκε δικαιοσύνη; Ήταν ένοχοι εσχάτης προδοσίας;

Στιγμιότυπο από τη Δίκη των Έξι. Ορθιος δεξιά καθώς ομιλεί, ο πρώην πρωθυπουργός Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης. Φωτ. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα.

Βασίλης Μηνακάκης , Σάκης Ιωαννίδης

Ενα από τα γεγονότα που σημάδεψαν το τέλος της Μικρασιατικής Εκστρατείας και επηρέασαν σε πολλά επίπεδα την πολιτική ζωή της Ελλάδας τις επόμενες δεκαετίες είναι η πολυσυζητημένη Δίκη των Έξι. Μετά την υποχώρηση του ελληνικού στρατού και την Καταστροφή της Σμύρνης, εκδηλώθηκε το Κίνημα του Στρατού και του Στόλου (11 Σεπτεμβρίου 1922), που οδήγησε στον σχηματισμό Επαναστατικής Επιτροπής (Πλαστήρας, Γονατάς, Φωκάς), στην παραίτηση του βασιλιά Κωνσταντίνου, στην είσοδο των επαναστατικών δυνάμεων στην Αθήνα και στον σχηματισμό κυβέρνησης υπό τον Σ. Κροκιδά (στις 16 Σεπτεμβρίου). Μία από τις πρώτες ενέργειες των στρατιωτικών (που είχαν στην ουσία την εξουσία) ήταν η σύσταση Εκτάκτου Στρατοδικείου και η σύλληψη οκτώ στελεχών της αντιβενιζελικής παράταξης και αξιωματικών που θεωρήθηκαν υπεύθυνοι της ήττας, σε μια Αθήνα που έβραζε από οργή και αγανάκτηση για τη μεγάλη καταστροφή.

Οι οκτώ που παραπέμφθηκαν σε δίκη με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας ήταν ο Δημήτριος Γούναρης, πρωθυπουργός από τον Μάρτιο του 1921 έως τον Απρίλιο του 1922, ο Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, υπουργός Οικονομικών από τον Ιανουάριο του 1921 και πρωθυπουργός από τις 9 Μαΐου έως τα τέλη Αυγούστου 1922, ο υπουργός Εσωτερικών Νικόλαος Στράτος, ο υπουργός Εξωτερικών Γεώργιος Μπαλτατζής, ο υπουργός Στρατιωτικών Νικόλαος Θεοτόκης, ο Γεώργιος Χατζανέστης, διοικητής της Στρατιάς Μικράς Ασίας από τον Μάιο του 1922, και οι υψηλόβαθμοι αξιωματικοί Μιχαήλ Γούδας και Ξενοφών Στρατηγός. Η δίκη ξεκίνησε στις 31 Οκτωβρίου 1922 και ολοκληρώθηκε σε 16 ημέρες. Με συνοπτικές διαδικασίες οι κατηγορούμενοι κρίθηκαν ένοχοι και οι έξι από αυτούς καταδικάστηκαν σε θάνατο. Χαρακτηριστικό της σπουδής με την οποία ολοκληρώθηκαν οι διαδικασίες είναι το γεγονός ότι η ανακοίνωση της ετυμηγορίας στους καταδικασθέντες και η εκτέλεση της ποινής έγιναν με διαφορά λίγων ωρών. Το πρωινό της 15ης Νοεμβρίου 1922 ακούστηκαν στο Γουδί 36 πυροβολισμοί και έπεσαν νεκροί οι Γούναρης, Χατζανέστης, Πρωτοπαπαδάκης, Στράτος, Θεοτόκης και Μπαλτατζής. Το 2010 έγινε η επανάληψη

της δίκης από τον Αρειο Πάγο και το ανώτατο ακυρωτικό δικαστήριο αθώωσε τους καταδικασθέντες μετά θάνατον.

Η Δίκη των Εξι αποτελεί σημείο τριβής και έντονων συζητήσεων εδώ και έναν αιώνα. Ακόμη και όσοι υποστηρίζουν ότι δεν αποδόθηκε δικαιοσύνη στο Εκτακτο Στρατοδικείο του '22, εκτιμούν ότι η εκτέλεση των έξι ίσως απέτρεψε άλλες εκρήξεις βίας και έκτροπα που ενδεχομένως να είχαν μαζικό χαρακτήρα. Ορισμένοι εντοπίζουν προσωπικές διαφορές μεταξύ κατηγορών και κατηγορουμένων, ενώ άλλοι αναγνωρίζουν τις ευθύνες των καταδικασθέντων στην αποτυχημένη διαχείριση της Μικρασιατικής Εκστρατείας.

Σήμερα, 100 χρόνια μετά τα γεγονότα, θέτουμε σε τέσσερις ιστορικούς ένα από τα πλέον φορτισμένα ερωτήματα της Καταστροφής. Αποδόθηκε δικαιοσύνη στη Δίκη των Εξι; Ήταν ένοχοι εσχάτης προδοσίας; Τι προκάλεσε ο θάνατός τους; Απαντούν οι Γιώργος Μαυρογορδάτος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Θανάσης Διαμαντόπουλος και Βλάσσης Αγτζίδης.

Ιστορική δικαιοσύνη ή δικαστικός κανιβαλισμός;

Δεν είναι λίγοι εκείνοι που υποστηρίζουν πως το 1919 ο Ελευθέριος Βενιζέλος –ταυτίζοντας τον Λόιντ Τζορτζ με τη Μεγάλη Βρετανία, υποτιμώντας τις επιφυλάξεις των άλλων νικητριών δυνάμεων του «Μεγάλου Πολέμου» καθώς και τις διαιρέσεις και τα αντικρουόμενα συμφέροντα μεταξύ τους, αλλά και τη ρευστότητα των καταστάσεων– επιχείρησε ένα τυχοδιωκτικό, ενδεχομένως μάλιστα εξαρχής αδιέξοδο εγχείρημα. (Αλλωστε ο Ιωάννης Μεταξάς—αλλού λιγότερο διορατικός, είναι αλήθεια— είχε αναδείξει από πολύ νωρίς τα δυσμενή γεωπολιτικά και δημογραφικά δεδομένα για τη στρατιωτική μας παρέμβαση σε μια περιοχή χωρίς εδαφική συνέχεια με τον κύριο κορμό της χώρας, πολλώ δε μάλλον που στην ενδοχώρα της το «απόλεμο», όπως το προσδιόριζε, ελληνικό στοιχείο δεν

ήταν πλειοψηφικό.)

Ακόμη όμως και αν, με «αναδρομική σοφία», καταλογίσουμε στον μεγάλο Κρητικό «άφρονα μαξιμαλισμό», αυτό δεν αίρει τις ευθύνες των αντιπάλων του: Υπηρέτησαν, «πληθωρικά» μάλιστα, την ίδια πολιτική –στην οποία είναι αμφίβολο αν πίστευαν– σε δυσμενέστερο διεθνοπολιτικό περιβάλλον και με μεγαλύτερη εθελούφλωση μπροστά στις εξελίξεις. Ασφαλώς και υπήρξαν περιδεείς μπροστά στο πολιτικό κόστος, φοβούμενοι εκτός από την κρίση της κοινωνίας και τη σύγκριση της Ιστορίας: μήπως αποδειχθούν ήσσονες και όχι κρείσσονες του προκατόχου τους. Δεν αναιρούν, δε, τις πολιτικές ευθύνες τους ούτε τα ισχυρά ελαφρυντικά που θα μπορούσαν να επικαλεσθούν: τόσο κάποιες δηλώσεις, μετά τον Νοέμβριο του 1920, του Βρετανού πρωθυπουργού όσο και τη στάση πολιτικών και στρατιωτικών παραγόντων της δικής μας χώρας. (Π.χ., όταν το 1921 συζητείτο στην ελληνική Βουλή συμβιβαστική διαμεσολάβηση των συμμάχων, ο αρχιστράτηγος Παπούλας –που μετέπειτα υπήρξε μάρτυρας κατηγορίας στη Δίκη των Εξι– τηλεγραφούσε πως η στρατιά δεν θα δεχόταν να εγκαταλείψει ούτε σπιθαμή μικρασιατικού εδάφους... Παράλληλα, ενώ ο αυτοεξόριστος Βενιζέλος, προσγειωμένος πλέον, παρότρυνε σε μετριοπάθεια και διαλλακτικότητα, αναδεικνύοντας τη μεταβολή των διεθνοπολιτικών δεδομένων, στην Ελλάδα η κοινοβουλευτική ομάδα των Φιλελευθέρων συνέπλεε στην αδιαλλαξία: Χαρακτήριζε και αυτή, από κοινού με την αντιβενιζελική κυβέρνηση, τη Συνθήκη των Σεβρών ως «ελάχιστον των εθνικών δικαίων», κάτι που έκανε τότε την «Καθημερινή» του Βλάχου να αντιδιαστέλλει την «εθνική υπευθυνότητα» του Δαγκλή προς την «ηττοπάθειαν» του «ενδοτικού» Βενιζέλου.)

Οποιοι όμως και αν υπήρξαν οι πολιτικές ευθύνες των καταδικασθέντων, η –κακώς επονομασθείσα– Δίκη των Εξι αναμφίβολα συνιστούσε πολιτικό διωγμό αντιπάλων. Ακόμη χειρότερα, είχε στοιχεία δικαστικού κανιβαλισμού.

Τίποτε πράγματι, καμία διπλωματική αφέλεια και καμία πολιτική αμέλεια, δεν θα μπορούσε να δικαιολογήσει την –ενιαία– κατηγορία κατά των κυβερνητών της περιόδου, καθώς και κατά του τελευταίου αρχιστρατήγου, πως «εκουσίως και εκ προθέσεως υποστήριξαν την εισβολήν εις την επικράτειαν του Βασιλείου του τουρκικού εθνικιστικού στρατού». Τίποτε, πλην ίσως του γεγονότος ότι από το 1915 η χώρα είχε συνηθίσει να ζει με δύο «ξενокίνητες προδοτικές» παρατάξεις, ιδιότητα που αποκτούσε και νομική/ποινική απαξία για την εκάστοτε ευρισκόμενη στην αντιπολίτευση...

Πώς, όμως, τεκμηριώνεται η άποψη περί «δικαστικού κανιβαλισμού»;

Πρώτον, στρατιωτικοί της «Επανάστασης» του 1922, οι οποίοι ήθελαν να πολιτευθούν –αφού τότε επιτράπη σε εν ενεργεία ενστόλους να εκλέγονται βουλευτές– επιδίωκαν να ικανοποιήσουν τους πρόσφυγες με τη σκληρότερη τιμωρία των υπαιτίων της συμφοράς. Γι' αυτό και ασκούσαν παρασκηνιακές πιέσεις προς τους στρατοδίκες.

Δεύτερον, υπήρχαν και προσωπικά προηγούμενα: Βασικός συντάκτης του κατηγορητηρίου –με την παρασκηνιακή βοήθεια του Γεωργίου Παπανδρέου– ήταν ο στρατηγός Πάγκαλος, του οποίου ο Χατζανέστης είχε δύο φορές το 1912 επιδιώξει την παραπομπή σε στρατοδικείο, τη δεύτερη –για μαζικές εκτελέσεις αιχμαλώτων– ως «εγκληματία πολέμου». Επιπροσθέτως ο πρόεδρος του στρατοδικείου Οθωναίος μισούσε βαθιά τους υποδίκους –υπάρχουν συγκλονιστικά ιδιόχειρα σημειώματά του, γραμμένα δεκαετίες αργότερα–, ενώ επίσης και ο κύριος μάρτυρας κατηγορίας Παπούλας είχε προσωπικά κατά του Γούναρη: είχε ενημερωθεί από τον Βίκτωρα Δούσμανη για τους ακραία απαξιωτικούς προς το πρόσωπό τους χαρακτηρισμούς του Πατρινού πολιτικού. Όσον αφορά, τρίτον, τις συνθήκες διεξαγωγής της δίκης... Ο Οθωναίος τρομοκρατούσε μάρτυρες... Οι κατηγορούμενοι ενίοτε αποβάλλονταν της αίθουσας «δί' ασέβειαν προς το δικαστήριο»... Επίσης, δε, στερήθηκαν του δικαιώματος να χρησιμοποιήσουν προς υπεράσπισή τους διπλωματικά έγγραφα «ίνα μη έλθουν εις δημοσιότητα απόρρητα του κράτους». Ενώ νόμω βάσιμες δικονομικές ενστάσεις τους απορρίπτονταν, διότι «δεν υπηρετούσαν την ουσιαστική δικαιοσύνη».

Το πλέον κραυγαλέο, όμως, υπήρξε άλλο: Το βασικότερο σημείο του κατηγορητηρίου ήταν –όχι πως προκηρύχθηκε δημοψήφισμα για επάνοδο του Κωνσταντίνου, κάτι που αξίωνε όλος ο αντιβενιζελικός κόσμος της εποχής, αλλά– ότι δεν ανέστειλαν τη διεξαγωγή του σχετικού δημοψηφίσματος της 22ας Νοεμβρίου 1920. Ως όφειλαν να κάνουν, κατά το κατηγορητήριο, αφού την προπαραμονή της διεξαγωγής του οι νικήτριες του πολέμου Δυνάμεις επέδωσαν νότα, διά των πρέσβων τους, προς την κυβέρνηση Ράλλη, ενημερώνοντάς τη πως θα θεωρούσαν την επαναφορά στον θρόνο του γερμανόφιλου μονάρχη ως εχθρική πράξη, που θα τις έστρεφε εναντίον της Ελλάδας. Ωστόσο, οι επτά από τους οκτώ καταδικασθέντες (στην κακώς ονομαζόμενη Δίκη των Εξι) δεν ήταν υπουργοί της κυβέρνησης που αποφάσισε να αγνοήσει την προειδοποίηση... Αλλά ο συνταγματάρχης Καλογεράς, της υπό τον Πάγκαλο τριμελούς ανακριτικής επιτροπής που συνέταξε το κατηγορητήριο, υποστήριξε τη θεωρία περί αναδρομικής ευθύνης –για τη μη αναβολή του δημοψηφίσματος– όσων έγιναν μεταγενέστερα υπουργοί... Καταλήγοντας: Αν ζητούμενο σήμερα είναι ο αναστοχασμός επί όσων τότε συνέβησαν, ας εστιάσουμε μόνο σε ένα: Οι περισσότερες επανααναφλέξεις του Εθνικού Διχασμού στον Μεσοπόλεμο, καθώς και οι εκτελέσεις αντεκδίκησης του 1935, είχαν σχέση με τη Δίκη των Εξι.

* Ο καθηγητής Θανάσης Διαμαντόπουλος είναι συγγραφέας τού άρτι κυκλοφορήσαντος από τις εκδόσεις Πατάκη έργου «Ο Εθνικός Διχασμός και η κορύφωσή του. Η Δίκη των "Εξι": Εξίλασμός ή δικαστικός φόνος;».

Μακροπρόθεσμα, πληρώσαμε ακριβά την απόφαση

Το ζήτημα της δίκης και εκτέλεσης των Εξι δεν είναι τόσο απλό όσο εμφανίζεται. Από στενά νομικής σκοπιάς, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι επρόκειτο για παρωδία δίκης, τόσο δικονομικά όσο και ουσιαστικά. Το «έκτακτο επαναστατικό στρατοδικείο» δεν ήταν βέβαια κανονικό δικαστήριο. Επιπλέον, το έγκλημα της εσχάτης προδοσίας μόνο «εκ προθέσεως» μπορεί να διαπραχθεί. Αλλά πρόθεση των κατηγορουμένων ούτε αποδείχθηκε ούτε μπορούσε ποτέ να αποδειχθεί.

Αν η δίκη και οι εκτελέσεις ήσαν αναγκαίες ως κάθαρση μιας μοναδικής εθνικής τραγωδίας, οι οργανωτές τους όφειλαν ίσως να είναι ειλικρινέστεροι και ωμότεροι. Στην ουσία, οι κατηγορούμενοι ήσαν υπόλογοι για ανεπανόρθωτη βλάβη ή «προδοσία» των εθνικών συμφερόντων όχι «εκ προθέσεως», αλλά από βαρύτατη και ασυγχώρητη («ασύγγνωστη») αμέλεια και ανευθυνότητα. Ήταν λοιπόν προτιμότερο να διατυπωθεί ανάλογα το κατηγορητήριο.

Μπορεί όμως να γίνει λόγος και για «ενδεχόμενο δόλο», δηλαδή για αποδοχή ενός ενδεχόμενου και προβλεπόμενου αποτελέσματος, σε τρεις τουλάχιστον περιπτώσεις: του Δημητρίου Γούναρη, του Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη και του Νικολάου Θεοτόκη. Προτίμησαν την πορεία προς την Καταστροφή από οποιαδήποτε άλλη επιλογή που θα είχε θέσει σε κίνδυνο το αντιβενιζελικό καθεστώς, οδηγώντας ίσως σε επάνοδο του Βενιζέλου. Η πιο καταδικαστική σχετική μαρτυρία

προέρχεται από τον Ιωάννη Μεταξά, όταν, τον Μάρτιο του 1921, αυτοί οι τρεις τον είχαν αναγκάσει να αναφωνήσει αγανακτισμένος: «Πρέπει να υπάγη ο τόπος μας εις τον διάβολον, διά να μη έλθη ο Βενιζέλος;»

Υπάρχει εξάλλου μια αδιόρατη ειρωνεία. Από τους Εξι, τουλάχιστον ο Γούναρης και ο Θεοτόκης είχαν αναμφίβολα διαπράξει το έγκλημα της εσχάτης προδοσίας το 1916-17, επιδιώκοντας τότε πολεμική σύμπραξη με τους Γερμανούς και με τους Βουλγάρους ακόμη και μετά την κατάληψη από αυτούς της Ανατολικής Μακεδονίας, που οι Βούλγαροι θεωρούσαν οριστική προσάρτηση. Εκείνη η πραγματική προδοσία έμεινε τελικά ατιμώρητη. Τη γνώριζαν όμως οι στρατοδίκες και την επικαλέστηκαν οι κατήγοροι το 1922, μολονότι το κατηγορητήριο είχε ως αφετηρία την 1η Νοεμβρίου 1920. Γνώριζαν επίσης ότι είχαν επανέλθει στο στράτευμα και υπηρετούσαν στη Μικρά Ασία δύο κωνσταντινικοί αξιωματικοί που είχαν αυτομολήσει στους Βουλγάρους το 1917-18. Χάρη στη δίκη και στην εκτέλεση των Εξι, οι Έλληνες στρατιωτικοί ως σύνολο κατάφεραν να αποτινάξουν ουσιαστικά την ευθύνη της συντριπτικής ήττας και να την επιρρίψουν αποκλειστικά σε πολιτικούς. Το ίδιο είχαν κάνει νωρίτερα οι Γερμανοί συνάδελφοί τους για τη δική τους ήττα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. (Ο τελευταίος αρχιστράτηγος Γεώργιος Χατζανέστης δεν ήταν αντιπροσωπευτικός του Σώματος των αξιωματικών και προσφερόταν ως εξιλαστήριο θύμα χωρίς να θίγεται το γόητρο του στρατού ως θεσμού.) Η συγκάλυψη των καθαρά στρατιωτικών ευθυνών παραμένει μέχρι σήμερα η κρυμμένη αλλά και απεχθέστερη όψη του ζητήματος.

Ως πράξεις σκοπιμότητας, η δίκη και οι εκτελέσεις ασφαλώς πέτυχαν βραχυπρόθεσμα ωφέλιμο και άμεσο αποτέλεσμα. Συντάραξαν τους πάντες σε τέτοιο βαθμό ώστε εκτόνωσαν μονομιάς την αναταραχή στον λαό και προπαντός στον στρατό, αποτρέποντας χειρότερα γεγονότα και επιτρέποντας την άμεση ανασυγκρότηση αξιόμαχης στρατιάς στον Εβρο, μετά την αναγκαστική εκκένωση της Ανατολικής Θράκης. Μπορεί λοιπόν να υποστηριχθεί ότι η δίκη και οι εκτελέσεις υπήρξαν εκείνη τη στιγμή αναγκαίες. Αυτή ήταν άλλωστε και η σταθερή μεταγενέστερη θέση των βενιζελικών και του ίδιου του Βενιζέλου.

Αντιθέτως, για τους αντιβενιζελικούς η εκτέλεση των Εξι παρέμεινε εσαεί «τερατώδες έγκλημα», που καθόρισε τη στάση τους απέναντι σε εκείνους που θεωρούσαν άμεσα υπευθύνους. Επιλεκτικά όμως. Δηλαδή και φαρισαϊκά. Στοχοποιήθηκε ο Νικόλαος Πλαστήρας, αλλά όχι ο Θεόδωρος Πάγκαλος, που ήταν πολύ περισσότερο υπεύθυνος. Αρκετοί αντιβενιζελικοί φάνηκαν μάλιστα πρόθυμοι να συνεργαστούν μαζί του, τρία μόλις χρόνια μετά την εκτέλεση των Εξι. Αν η διεξαγωγή και η έκβαση της δίκης μπορούν να αποδοθούν σε έναν άνθρωπο, αυτός δεν ήταν ούτε ο Πλαστήρας ούτε ο Βενιζέλος, αλλά ο Πάγκαλος. Αυτός πρώτα εκβίασε την άμεση διεξαγωγή της δίκης κινητοποιώντας αξιωματικούς που απειλούσαν να εισβάλουν στις φυλακές και να προχωρήσουν σε αθρόες εκτελέσεις χωρίς δίκη. Υστερα κατάφερε να ελέγξει ο ίδιος τόσο το αντικείμενό της, ως πρόεδρος της ανακριτικής επιτροπής που συνέταξε το κατηγορητήριο, όσο και την έκβασή της, ως νέος υπουργός Στρατιωτικών την ώρα της ετυμηγορίας και των εκτελέσεων. Στον Πάγκαλο πιθανότατα οφείλεται και η μη εμφάνιση του προστατευομένου του, συνταγματάρχη Πτολεμαίου Σαρηγιάννη, που είχε παραμείνει υπαρχηγός του επιτελείου της Στρατιάς Μικράς Ασίας μετά τις εκλογές του 1920. Μάταια ζητήθηκε από την υπεράσπιση να καταθέσει ως μάρτυρας. Ετσι, δεν αποκαλύφθηκε ότι αυτός ήταν που παρέσυρε επανειλημμένως τον Γούναρη και τους άλλους πολιτικούς με τις εντελώς ανεδαφικές εκτιμήσεις και προβλέψεις του. Οπως και στη Γερμανία, η απαλλαγή των στρατιωτικών και η ενοχοποίηση των πολιτικών για την ήττα υπονόμεισε καίρια τη δημοκρατία. Επιπλέον, η εκτέλεση των Εξι συνέβαλε καθοριστικά στην παράταση του Εθνικού Διχασμού ως εμφυλίου πολέμου. Και από τις δύο αυτές απόψεις, είχε μακροπρόθεσμα εξαιρετικά αρνητικές επιπτώσεις, ανεξάρτητα από το όποιο ωφέλιμο άμεσο αποτέλεσμα.

* Ο κ. Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος είναι τ. καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ο Οθωναίος τρομοκρατούσε μάρτυρες. Οι κατηγορούμενοι στερήθηκαν του δικαιώματος να χρησιμοποιήσουν προς υπεράσπισή τους διπλωματικά έγγραφα «ίνα μη έλθουν εις δημοσιότητα απόρρητα του κράτους».

Η ώρα μιας θεσμικής και πολιτικής καταστροφής

Στην ανθρώπινη ιστορία υπάρχουν κάποιες ώρες στις οποίες σημειώνεται μια έξαφνη και δραματική στροφή είτε προς καλή είτε προς κακή κατεύθυνση. Δεν είναι σύνηθες φαινόμενο. Είναι επίσης, κατά κανόνα, αποτέλεσμα των επιλογών των πολιτικών δρώντων. Μια τέτοια περίπτωση είναι η Δίκη των Εξι, η οποία εκπροσωπεί μια βίαιη στροφή της ελληνικής θεσμικής

πραγματικότητας και της πολιτικής κουλτούρας προς το χειρότερο – μια πραγματική θεσμική και πολιτική καταστροφή.

Η κατηγορία της εθνικής προδοσίας σπανίως εκτοξευόταν στην Ελλάδα έως το 1915. Με την έναρξη του Εθνικού Διχασμού, όμως, χρησιμοποιήθηκε ασύστολα και από τις δύο παρατάξεις. Και επειδή ακριβώς αποδείχθηκε πολιτικά επικερδής, δημιουργήθηκε στο πολιτικό σύστημα του Διχασμού η ροπή προς την επανάληψη τέτοιων τακτικών. Το αποτέλεσμα ήταν ο εθισμός σε τούτο και η επιβάρυνση της πολιτικής ζωής του έθνους για πολλές δεκαετίες έκτοτε, ίσως και έως πολύ πρόσφατα.

Στην περίπτωση της Δίκης των Εξι, πάντως, το πράγμα δεν έμεινε καν στη διατύπωση της (πολιτικής) κατηγορίας περί προδοσίας. Μετά την ήττα, επιβλήθηκε, μέσω του κινήματος Πλαστήρα – Γονατά, η πρώτη στρατιωτική δικτατορία της ελληνικής ιστορίας (που αυτοαποκαλείτο «Επανάσταση»): προγενέστερα στρατιωτικά κινήματα (π.χ. 1843, 1862, 1909) δεν είχαν καταλήξει σε στρατιωτική διακυβέρνηση. Μετά την επικράτηση του κινήματος, ηγετικά μέλη των αντιβενιζελικών κυβερνήσεων και ο ηττηθείς στρατιωτικός διοικητής συνελήφθησαν και δικάστηκαν με συνοπτικές διαδικασίες από Έκτακτο Στρατοδικείο, με πολιτικούς και προσωπικούς αντιπάλους των κατηγορουμένων στη θέση των ανακριτών ή δικαστών. Επρόκειτο για παρωδία δίκης, που οδήγησε στη δικαστική δολοφονία του συνόλου της ηγεσίας της αντίπαλης πολιτικής παράταξης.

Δεν χρειάζεται ιδιαίτερη ανάλυση για να τονιστεί ότι η καταδίκη ήταν άδικη. Τα δικαιώματα των κατηγορουμένων δεν έγιναν σεβαστά. Επιπλέον, το αδίκημα της εσχάτης προδοσίας είναι έγκλημα δόλου. Απαιτείται δηλαδή ο κατηγορούμενος να έχει σχεδιάσει και επιδιώξει το αποτέλεσμα, στην περίπτωση μας την ήττα και έξωση του ελληνικού στρατού/κράτους από την επίδικη περιοχή, καθώς και την εκδίωξη/εξόντωση των ελληνικών πληθυσμών. Είναι φανερό ότι οι κατηγορούμενοι δεν είχαν επιδιώξει κάτι τέτοιο: είχαν χάσει έναν πόλεμο, αλλά η ήττα στον πόλεμο δεν

συνιστά εσχάτη προδοσία. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι είχαν χάσει τον πόλεμο από δικά τους λάθη, αλλά το λάθος δεν αποτελεί στοιχείο της αντικειμενικής ή υποκειμενικής υπόστασης του εγκλήματος της εσχάτης προδοσίας. Πρέπει να έχει επιδιωχθεί να επέλθει το αποτέλεσμα, και πρέπει να αποδειχθεί ότι έχει επιδιωχθεί κάτι που ασφαλώς δεν αποδείχθηκε στη διαδικασία. Το αποτέλεσμα της καταδίκης και της εκτέλεσης ήταν μια τρομακτική κατάπτωση της πολιτικής κουλτούρας της χώρας. Η μνήμη των εκτελεσμένων του '22 καλλιεργήθηκε συστηματικά από τους αντιβενιζελικούς και αποσάθρωσε τη νομιμοποίηση του πολιτεύματος της Αβασίλευτης που ανακηρύχθηκε το 1924. Η μνήμη των εκτελέσεων και ο φόβος μιας επανάληψής τους έκαναν ακόμη πιο ακραίες τις αντιδράσεις των αντιβενιζελικών στα βενιζελογενή ή βενιζελικά κινήματα του 1933 και 1935, προκαλούσαν δηλαδή την ένταση του Διχασμού. Τα έκτακτα στρατοδικεία μετά το 1922 μεσουράνησαν στην ιστορία της χώρας. Ετσι, το 1935, μετά το αποτυχημένο βενιζελικό κίνημα, από ανάλογα Σώματα καταδικάστηκαν και εκτελέστηκαν τρεις αντιβενιζελικοί, από τους οποίους δύο ήταν υπέργηροι στρατιωτικοί οι οποίοι δεν είχαν αναμειχθεί στο κίνημα, αλλά είχαν καταθέσει ως μάρτυρες κατηγορίας στη Δίκη των Εξι: τραγική περίπτωση πολιτικής και προσωπικής εκδίκησης, αυτή τη φορά από την άλλη πλευρά. Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940, κατά τον Εμφύλιο, συγκροτήθηκαν 25 έκτακτα στρατοδικεία για να δικάσουν τους κατηγορουμένους ως κομμουνιστές.

Μόνον μετά τη Μεταπολίτευση, το 1974-75, κατάφερε η χώρα να απεμπλακεί από αυτή τη θανατερή πολιτική κουλτούρα, όταν ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και οι συνεργάτες του φρόντισαν ώστε οι χουντικοί να μη δικάσουν από έκτακτα στρατοδικεία αλλά από το Πενταμελές Εφετείο Αθηνών, δηλαδή από δικαστές που απολάμβαναν όλες τις εγγυήσεις για την αμερόληπτη κρίση τους, και με πλήρη σεβασμό των δικαιωμάτων των κατηγορουμένων. Τότε μόνον, πενήντα και πλέον χρόνια μετά, καταφέραμε να εξορκίσουμε αυτή την κατάρα που ξεκίνησε το 1922.

Είναι κατανοητό πως μπορεί να εγερθεί ένα επιχείρημα που θα υποστήριζε ότι η δίκη και εκτέλεση των Εξι έγινε και με σκοπό να εκτονώσει τη λαϊκή οργή μετά την Καταστροφή. Το τραύμα ήταν τόσο μεγάλο, θα έλεγε αυτή η άποψη, ώστε χρειαζόταν αίμα για να απαλυνθεί ο πόνος. Ο

γράφων, μέλος μιας κοινωνίας του ανεπτυγμένου κόσμου, δεν επιθυμεί να τοποθετηθεί έναντι αυτού του επιχειρήματος. Θα υποστηρίξει όμως ότι, ακόμη και εάν η τότε κυβέρνηση είχε άνομα και χωρίς δίκη –με άλλα λόγια, αυθαίρετα και εγκληματικά– επιλέξει να εκτελέσει τους Εξι χωρίς προσχήματα, ως πράξη εκδίκησης, τούτο θα είχε επιβαρύνει την πολιτική ζωή του έθνους λιγότερο από αυτό που έγινε με τη δίκη τους. Και τούτο επειδή η δίκη και εκτέλεση των Εξι επέφεραν την τρομακτική, μακροπρόθεσμη απαξίωση των θεσμών του κράτους, χαρακτηριστικό του Εθνικού Διχασμού που με τη δίκη αυτή διαιωνιζόταν, και μαζί διαιωνιζόταν και η πολιτική κουλτούρα του.

* Ο κ. *Ευάνθης Χατζηβασιλείου* είναι καθηγητής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, γενικός γραμματέας του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.

Ο πρόεδρος του Στρατοδικείου Αλέξανδρος Οθωναίος. Σκίτσο του Περικλή Βυζάντιου (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

Ο Γεώργιος Χατζανέστης, διοικητής της Στρατιάς Μικράς Ασίας από τον Μάιο του 1922. Σκίτσο του Περικλή Βυζάντιου (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

Μικρασιατική Καταστροφή. Υπάρχουν υπεύθυνοι;

«Κάθε τραγωδία είναι μείξη σφαλμάτων και ατυχημάτων... Έτσι περιέγραψε ο Βρετανός πρωθυπουργός τη Μικρασιατική Τραγωδία. Δηλαδή την αιματηρή και αμετάκλητη κατάληξη της προσπάθειας του ελληνισμού αφενός να συμμετάσχει στις ευρωπαϊκές διεργασίες αναβαθμίζοντας τη χώρα και αφετέρου να διεκδικήσει τη μερίδα που του αναλογούσε μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο από τα εδάφη της ηττημένης προνεωτερικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που αποχωρούσε πλέον οριστικά από την Ιστορία. Να σημειωθεί ότι στις παραμονές του πολέμου (1914) το ποσοστό των Ελλήνων στην περιοχή όπου ιδρύθηκε αργότερα το τουρκικό κράτος κυμαινόταν μεταξύ του 13% και

του 20% του συνολικού οθωμανικού πληθυσμού.

Με τη Συνθήκη των Σεβρών (Αύγουστος 1920) η Ελλάδα κατάφερε να διεκδικήσει μόλις το 6% του παλιού κοινού οθωμανικού εδάφους, ενώ περιοχές με σημαντικό ελληνικό πληθυσμό, όπως ο Πόντος, έμειναν εκτός των ρυθμίσεων.

Η έστω και την τελευταία στιγμή (1917) συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων με την ανατροπή της φιλογερμανικής πολιτικής και την έξωση από τη χώρα των φιλογερμανικών κέντρων, επέτρεψε τη συμμετοχή στις μεταπολεμικές διαδικασίες. Έτσι κερδήθηκε η Θράκη (Δυτική και Ανατολική) και υπό όρους η περιοχή της Σμύρνης. Αλλά, παρά την τεράστια διπλωματική επιτυχία της Ελλάδας, δύομισι μήνες μετά οι ψηφοφόροι θα ξαναδώσουν την εξουσία στους παλιούς μοναρχικούς, οι οποίοι καθ' όλη την προεκλογική περίοδο πορεύτηκαν με μια αντιπολεμική άτυπη συμμαχία με το νεαρό ΣΕΚΕ-ΚΚΕ που μόλις είχε ενταχθεί στην Κομιντέρν και υλοποιούσε τις επιταγές της.

Η επιστροφή των παλιών φιλογερμανών στην εξουσία θα έχει δραματικές επιπτώσεις στο μικρασιατικό εγχείρημα. Κατ' αρχάς θα επιλέξουν συνειδητά να διαρρήξουν τις σχέσεις με τους συμμάχους, παραγνωρίζοντας τις δύο αυστηρές διακοινώσεις τους για τη μη επιστροφή του Κωνσταντίνου στον θρόνο, ενώ ήδη είχαν αποκαθλωθεί οι ηττημένοι παλιοί του αυτοκρατορικοί σύμμαχοι, ο γυναικαδελφός του Γουλιέλμος Β΄ στη Γερμανία και ο Κάρολος Α΄ στην Αυστροουγγαρία. Οι τρεις συμμαχικές, έως εκείνη τη στιγμή, χώρες (Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία) δήλωναν ξεκάθαρα ότι σε περίπτωση επαναφοράς στον θρόνο του Κωνσταντίνου, τον οποίο θεωρούσαν εχθρό και υπονομευτή της συμμαχικής προσπάθειας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, «...οι τρεις Κυβερνήσεις δηλούσιν ότι επιφυλάσσουν εις εαυταίς πλήρη ελευθερία δράσεως προς διακανονισμόν της καταστάσεως ταύτης».

Παρ' όλα αυτά, η φιλομοναρχική κυβέρνηση οργάνωσε τη θριαμβευτική επάνοδο του Κωνσταντίνου αναθέτοντάς του την αρχηγία του στρατού. Παράλληλα τοποθέτησε επικεφαλής του στρατεύματος απειροπόλεμα και άχρηστα στελέχη, απομακρύνοντας ικανούς και εμπειροπόλεμους αξιωματικούς. 500 έμπειροι αξιωματικοί απομακρύνθηκαν ως βενιζελικοί ή υποχρεώθηκαν λόγω κλίματος να αποχωρήσουν μόνοι τους. Επανήλθαν από την αποστρατεία 1.500 φιλομοναρχικοί, ενώ στη θέση του ικανού Λεωνίδα Παρασκευόπουλου θα αναλάβει ο ανακληθείς από την αποστρατεία Αναστάσιος Παπούλας και την άνοιξη του 1922 ο μειωμένων ψυχικά ικανοτήτων Χατζανέστης.

Έτσι, εν πλήρει συνειδήσει υποβάθμισαν την ελληνική θέση στον μικρασιατικό πόλεμο και μετέτρεψαν μια διασυμμαχική επιχείρηση σε καθαρό ελληνοτουρκικό πόλεμο με αντίπαλο τους εθνικιστές του Μουσταφά Κεμάλ. Παράλληλα, αμέλησαν παντελώς μετά τις πρώτες ήττες του καλοκαιριού του 1921 να οχυρώσουν την περιοχή της Σμύρνης, μετατρέποντάς τη σε απόρθητο φρούριο κατά τον τύπο της οχύρωσης της Αγκυρας από τον Μουσταφά Κεμάλ.

Εξέθεσαν σε θανάσιμο κίνδυνο τους εναπομείναντες Έλληνες του Πόντου, όταν δημοσίως και προσηματικά δήλωσαν στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου, τον Μάρτιο του 1921, ότι θα οργάνωναν στρατιωτική επέμβαση εκεί, χωρίς να έχουν την παραμικρή τέτοια πρόθεση. Κατάφεραν έτσι να προκαλέσουν τη δεύτερη φάση της Γενοκτονίας του ποντιακού ελληνισμού, εφόσον ο Μουσταφά Κεμάλ με βίαιο τρόπο εκτόπισε τον ελληνικό πληθυσμό από τον Πόντο προς τα βάθη της Ανατολίας. Επίσης, δεν έλαβαν κανένα μέτρο για την προστασία του άμαχου πληθυσμού της Ιωνίας, ενώ ήταν γνωστό ότι σε περίπτωση αποχώρησης του ελληνικού στρατού θα εσφαγιάζετο από τους κεμαλιστές. Αντιθέτως, μετά την κατάρρευση του μετώπου και πέντε ημέρες πριν

εισβάλει ο κεμαλικός στρατός στη Σμύρνη, αποστέλλεται η τελευταία εντολή της μοναρχικής κυβέρνησης με την υπογραφή του πρωθυπουργού Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη: «Εγκρίνετε εμποδισθώσι αναχωρίσωσι Έλληνες Μικρασιάται δι' Ελλάδα, ακόμα και όταν είναι εύποροι δυνάμενοι αναχωρήσωσι με συνήθη ταχυδρομικά ατμόπλοια». Ως αποτέλεσμα αυτής της αδιαφορίας για τη μοίρα του μικρασιατικού ελληνισμού συνελήφθησαν 150.000 άμαχοι από τα κεμαλικά στρατεύματα, εκ των οποίων μόνο 15.000 άτομα επέζησαν και έφθασαν στην Ελλάδα μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης.

Θα μπορούσαν αυτές οι πράξεις –ανεξάρτητα από την προβληματική στρατιωτική συμπεριφορά– να χαρακτηριστούν ως πράξεις «εθνικής προδοσίας»; Νομίζω ότι η απάντηση είναι αυτονόητη! Οσο και αν οι πολιτικοί και φυσικοί απόγονοι της τότε υπεύθυνης για τα δεινά ηγεσίας επιχείρησαν να την «αθωώσουν» μέσα από παράδοξες και προσβλητικές για την ιστορία του Αρείου Πάγου διαδικασίες.

* Ο κ. Βλάσης Αγτζίδης είναι διδάκτωρ Σύγχρονης Ιστορίας του ΑΠΘ, συγγραφέας.